

Kauzalita v sebeposouzení školních výkonů žáků základních škol

Ivana Poledňová

FSS MU Brno

Kauzalita, resp. připisování příčin úspěchu a neúspěchu jednotlivým kauzálním faktorům má ve školním prostředí zásadní význam a může být jedním z hlavních faktorů ovlivňujících školní prospěch žáků. Relativně stabilní, naučené způsoby usuzování na příčiny chování, jednání a výkonů, jakož i ostatních jevů v okolí jsou označovány jako tzv. atribuční tendence. Výklad dění je přitom subjektivní, souvisí s obecným sklonem lidí přizpůsobovat ho svému sebepojetí, sebereprezentaci a některým dalším osobnostním charakteristikám. V závislosti na tom, jak člověk percipuje okolní svět, nakolik si je vědom své možnosti ovlivňovat to, co se kolem něho děje, i svůj vlastní osud, mohou různé postoje ke světu získat dominantní podobu – od aktivního postoje přes postoj neutrální, postoj odstupu až k postoji stažení se z okolní reality. Výzkumy ukazují, že nejistota a pocit nekontrolovatelnosti vlastního života mohou vést k vyhýbání se odpovědnosti a ovlivňovat efektivnost sociálního fungování člověka už v dětském věku (Doliński, 1993).

Ve výchově je atribuce možné využít k navození změn úrovně výkonové motivace a tím i adaptovanosti ve školním prostředí. V našem výzkumu jsme vyšli z Weinerovy teorie výkonové motivace, která propojuje atribuční teorie a výkonové chování. Příčiny úspěšných a neúspěšných výsledků lze podle této teorie kategorizovat podél tří dimenzí: stability - příčiny stabilní a nestabilní, místa - příčiny vnitřní a vnější a kontroly příčiny kontrolovatelné a nekontrolovatelné (Weiner, 1986). B. Weiner původně pracoval se čtyřmi kauzálními faktory (schopnosti, úsilí, obtížnost úkolu, náhoda), které později rozšířil o náladu, únavu, zaujatost učitele a další.

Metody výzkumu

Výzkum byl realizován na vzorku 483 dětí dvou věkových úrovní (1. stupeň ZŠ – tj. 4. a 5. třída, 2. stupeň ZŠ – tj. 8. a 9. třída). Pro statistické analýzy byly skupiny zkoumaných osob účelově vybírány.

Ve výzkumu byla použita širší testová baterie – pro naše sdělení vybíráme výsledky týkající se zjišťování atribučních tendencí. Žáci vybraní do výzkumu vyplnili skupinově atribuční škály – šlo o škály čtyř kauzálních faktorů schopnosti, úsilí, obtížnosti úkolu a náhody (Weiner, 1986) s polaritami velké – malé. Na sedmistupňových škálách měli žáci vyjádřit, v jaké míře se na jejich školním výkonu (úspěchu/neúspěchu) podílejí jednotlivé kauzální faktory (schopnosti, úsilí, obtížnost úkolu, náhoda). Pro statistické analýzy jsme faktory schopnosti a úsilí posuzovali dohromady jako internalistické a faktory obtížnost úkolu a náhoda jako externalistické. Pro skupinu internalistických i externalistických faktorů byl rozsah možného skóru 0 – 14 bodů.

Výsledky výzkumu

Při statistickém zpracování výsledků výzkumu jsme zjišťované atribuční tendence žáků analyzovali ve vztahu k adaptovanosti žáků ve školním prostředí. Na základě výsledků nominační techniky jsme

vytvořili sociometrickou typologii žáků a u tzv. adaptivních a neadaptivních typů jsme zjišťovali převažující atribuční tendence.

V tab. č. 1 jsou uvedeny průměrné skóry v internalistických atribucích u jednotlivých sociometrických typů, vždy pro mladší a starší věkovou skupinu. Analýza rozptylu ukázala, že rozdíly mezi jednotlivými typy jsou statisticky významné ($F=7,053$, $p\leq 0,01$, $SV=5$). Analýza rozptylu pro sloučené adaptivní a neadaptivní typy ukázala, že adaptivní typy vykazují více internalistických atribucí ($\bar{x}=11,449$, $SD=2,330$) než typy neadaptivní ($\bar{x}=9,899$, $SD=2,904$) – $F=14,458$, $p\leq 0,01$, $SV=1$. Statisticky významný byl rovněž rozdíl mezi věkovými skupinami ($F=5,396$, $p\leq 0,021$, $SV=1$) – starší žáci vykazovali více internalistických atribucí ($\bar{x}=11,0661$, $SD=2,395$) než žáci mladší ($\bar{x}=10,2422$, $SD=2,894$).

Tabulka č.1: Průměrné skóry v internalistických atribucích u jednotlivých sociometrických typů

Sociometrická typologie		Věková skupina	Průměr	Stand. odchylka	N
A D A P T I V N Í	3 - oblíbení, uznávání žáci, u učitelů neutrální	4. a 5. třída	11,00	2,792	21
		8. a 9. třída	11,22	2,328	22
		Celkem	11,11	2,537	43
	5 - uznávání a oblíbení žáci u učitelů i dětí, rádi chodí do školy	4. a 5. třída	11,66	2,029	18
		8. a 9. třída	12,75	1,164	8
		Celkem	12,00	1,854	26
N E A D A P T. T.	2 - neoblíbení žáci u učitelů i dětí, neradi chodí do školy	4. a 5. třída	8,50	3,502	18
		8. a 9. třída	9,47	2,889	23
		Celkem	9,04	3,169	41
	6 - neoblíbení a neuznávání žáci, u učitelů neutrální	4. a 5. třída	10,04	2,438	21
		8. a 9. třída	11,07	2,432	27
		Celkem	10,62	2,463	48
O S T A T N Í	1 - oblíbení žáci u učitelů, rádi chodí do školy, ale neuznávání ostatními dětmi	4. a 5. třída	11,73	2,604	15
		8. a 9. třída	11,96	1,698	27
		Celkem	11,88	2,038	42
	4 - nevýrazná většina	4. a 5. třída	10,02	2,875	130
		8. a 9. třída	11,02	2,349	120
		Celkem	10,50	2,678	250
CELKEM	4. a 5. třída	10,24	2,893	223	
	8. a 9. třída	11,06	2,394	227	
	Celkem	10,65	2,682	450	

V tab. č. 2 jsou uvedeny průměrné skóry v externalistických atribucích u jednotlivých sociometrických typů, vždy pro mladší a starší věkovou skupinu. Analýza rozptylu ukázala, že rozdíly mezi jednotlivými sociometrickými typy nejsou statisticky významné ($F=0,460$, $p\leq 0,806$, $SV=5$). Statisticky významný nebyl ani rozdíl mezi věkovými skupinami ($F=0,175$, $p\leq 0,676$, $SV=1$).

Tabulka č. 9: Průměrné skóry v externalistických atribucích u jednotlivých sociometrických typů

Sociometrická typologie		Věková skupina	Průměr	Stand. odchylka	N
A D A P T I V N Í	3 - oblíbení, uznávaní žáci, u učitelů neutrální	4. a 5. třída	8,95	3,639	21
		8. a 9. třída	7,76	2,964	21
		Celkem	8,35	3,333	42
	5 - uznávaní a oblíbení žáci u učitelů i dětí, rádi chodí do školy	4. a 5. třída	8,16	2,975	18
		8. a 9. třída	8,37	1,685	8
		Celkem	8,23	2,612	26
N E A D A P T.	2 - neoblíbení žáci u učitelů i dětí, neradi chodí do školy	4. a 5. třída	8,22	3,671	18
		8. a 9. třída	8,26	2,863	23
		Celkem	8,24	3,199	41
	6 - neoblíbení a neuznávaní žáci, u učitelů neutrální	4. a 5. třída	8,28	2,866	21
		8. a 9. třída	7,81	2,746	27
		Celkem	8,02	2,779	48
O S T A T N Í	1 - oblíbení žáci u učitelů, rádi chodí do školy, ale neuznávaní ostatními dětmi	4. a 5. třída	7,62	2,777	16
		8. a 9. třída	7,33	1,775	27
		Celkem	7,44	2,174	43
	4 - nevýrazná většina	4. a 5. třída	7,73	3,133	127
		8. a 9. třída	8,50	2,825	119
		Celkem	8,10	3,006	246
CELKEM	4. a 5. třída	7,96	3,158	221	
	8. a 9. třída	8,18	2,702	225	
	Celkem	8,07	2,935	446	

Závěr

Ukázalo se, že atribuce jsou důležitou proměnnou, která odlišuje žáky pozitivně adaptované od žáků negativně adaptovaných ve školním prostředí a ovlivňuje zásadním způsobem jejich sociální chování. Žáci lépe adaptovaní ve škole vykazovali v našem výzkumu výraznou převahu internalistických atribucí. Tento náález je důležitý pro případné pokusy modifikovat maladaptivní chování žáků metodou výchovného a terapeutického působení - cílem by mělo být dovést žáky k internalistickým atribucím a přijetí odpovědnosti za své chování. Kvalitnějším přístupem učitele k žákovi na základě podporování žádoucích atribucí by bylo možné do značné míry ovlivňovat rovněž úroveň školní motivovanosti žáků.

Přisuzování příčin úspěchu, resp. neúspěchu jednotlivým dispozičním a situačním faktorům se s věkem vyvíjí. Je pravděpodobné, že malé děti nedovedou využívat tu klasifikaci příčin, z níž vycházejí dospělí, což souvisí s vývojem kognitivních struktur. Zatímco u externalistických atribucí se vliv věku neprojevil, u internalistických atribucí se ukázalo, že starší žáci připisovali příčiny svého prospěchu více vnitřním faktorům a vykazovali tedy vyšší odpovědnost za své školní výkony než žáci mladší.

Výzkum byl realizován v rámci výzkumného záměru FSS MU Děti, mládež a rodina v transformaci MSM 142300002.

Literatura:

Doliński, D. (1993). *Orientacja defensywna*. Warszawa: Inst. Psych. PAN.

Weiner, B. (1986). *An attributional theory of motivation and emotion*. New York: Springer Verlag.

POLEDŇOVÁ, Ivana. Kauzalita v sebesouzení školních výkonů žáků základních škol.
In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 4 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.